

Pécsi Lukács és botanikai műve.

»Emlékezzünk régiokról!«

Nem ok nélkül panaszkodott még a múlt század második felében a jó öreg W e s z p r é m i, hogy általában nagyon kevés vagy éppen semmi ügyet sem vetünk a hazai botanika azon Priscusaira (ösatyáira), a kik a növényeket édes honi nyelvünkön *először* ismertették.* Ez a panasz még a mi napjainkban is többé-kevésbé jogosult,** mert tagadhatatlan, hogy a legtöbb botanikus ez érdemes szerzőknek ritka könyveit csak hírből, legfeljebb apró és tökéletlen lexikális megemlétekből ismeri, s ezzel be is éri; pedig nemcsak az általános művelődéstörténet szempontjából érdemes velök behatóbban foglalkozni, hanem azért is, mert ez által a hazai botanikának fejlődését s a csirájokból kikelt fogalmaknak fokozatos tisztulását úgyszólván lépésről lépésre követhetjük, s nem hiszem, hogy bárki is az ő tüzetes tanulmányozásuk nélkül a hazai botanika történetét s (a mi egyet jelent) napjainkig való fejlődését megírhatná, feltüntethetné.

* W e s z p r é m i, »Succincta medicorum Hung. & Transilv. Biogr.« II. (1778.) p. 177.

** A »Pallasz Nagy Lexikona« (1893—97.) egy szóval sem emlékszik meg P é c s i L u k á c s -ról s tekintélyes irodalmi működéséről. A 13. kötet 258. lapjának 2. hasábján mindössze ennyi olvasható róla: »P e e c h y L u k á c s (1591.) is e korszak szellemi tagja«. A két pótkötet sem vesz róla tudomást.

Honi nyelven író ő-szerzőinket illetőleg nem nyúlhatunk messzebb vissza a XVI. századnál. Ekkor írta meg M e l i u s J u h á s z P é t e r az ő »Herbarium«-át (1578), B e y t h e I s t v á n »Nomenclator pannonicus«-át (1583), F r a n c o v i t h G e r g e l y »Hasznos és fölötte szükségeskönyv«-ét (1588.), P é c s i L u k á c s »Keresztény szüzeknek tisztességes koszorúja«-t (1591.) és B e y t h e A n d r á s »Füveskönyv«-ét (1595.). Más, műveltebb nemzetek sem tudnak e tárgyban az időben sokkal hátrább visszanyúlni, s talán csak a németeknek C u n r a d v o n M e g e n b e r g -je az egyetlen kivétel, a ki hires »Puch der Natur«-ját anya nyelvén már 1350-ben megírta.

A dolog természetében fekszik, hogy mind eme régi műveknek belső tartalma (mai szemüvegen át nézve) naiv és gyermekes; s mivelhogy ez közös jellemvonása az egykorú népek minden szellemi termékeinek, ennél fogva egy csöpp okunk sincs tartózkodni régi jó atyáink könyveinek ismertetésétől, mert egy szemernyivel sem naivabbak és gyermekesebbek, mint bármely nemzetbeli kortársaiké; sőt minden tiszteletet megérdemlő írásaik világosan bizonyítják, hogy a létért való küzdelemben megvívott sok harczaink ellenére, ez a nemes faj is mindenha fogékonyságot tanusított szellemének megnyilatkozására, s nemcsak hogy nincs

mit röstelkednie, de sőt bátran sorompóba állhat a többi műveltebb nemzetekkel!

A ki a hazai botanika irodalom-történetével behatóbban foglalkozik, mindjárt tapasztalni fogja, hogy e hazai ősszerzőink közül: Melius Péter, Beythe István és Beythe András népszerűbb szerzők, műveik jobban átmentek — hogy úgy mondjam — a köztudatba, mint Francovith és Pécsi könyvei. És ez nemcsak azért van, mert a két utóbb nevezett szerzőnek művei sokkal ritkábbak (Francovith műve *unicum*, Pécsi művének pedig a kevés csonka példány mellett csupán *egyellen ép* példánya van): hanem azért is, mert az előbbi szerzők *praktikusabb* műveket irtak s így természetszerűleg inkább terjedtek s olvasottabbak voltak. És ez érthető is. Akkoriban az egész tudományos világ el volt árasztva az ú. n. Herbariumokkal, Füveskönyvekkel, Kräuterbuch-okkal. Melius és Beythe András könyvei *ilyen* szabású művek; s egy, részben magyarázó növénynévszótár, a minő Beythe Istváné — szintén a *közszükségletet* szolgálta. Ellenben Francovith-nak a salernói iskolát követő »Antidotariuma«, s Pécsi Lukács symbolikus (legnagyobbbrészt theosophiai) műve a botanikus közönség körében önként érthetőleg csak kevésbé terjedhetett.

A hazai botanika ez ősszerzői közül Francovith művét már ismertettem;* a jelen alkalommal a másikat, Pécsi művét óhajtom botanikai szempontból bővebben ismertetni.

Tolnay Samu úrnak, a magyar királyi államvasutak zágrábi főfelügyelőjének köszönhetem azt a lekötelező szíveséget, hogy módott nyújtott Pécsi Lu-

* Flatt K., »Francovith Gergely és orvos-botanikai műve«. Pótfüzetek a Természettudományi Közlönyhöz. (1895.) pp. 49—59.

kács-nak a zágrábi érseki könyvtárban őrzött* (*egyellen*) teljes példányát közvetlenül tanulmányozhatnom s meg vagyok róla győződve, hogy Tolnay úrnak ez előzékenysége a hazai botanikus szakközönségnél is méltánylásra és köszönetre talál, mert ezt a teljes példányt hazai botanikus még sohasem ismertette.

A mű szerzőjéről, egyéniségéről s életéről — sajnos! — csak vajmi keveset tudunk. Wessprémi szerint »vir Botanica scientia inclutus«,** s Sadler szerint »fölötte nyájas s mély tudományú nagyszombati születésű szerzetes«.^{***} Előkelő nemesi családból származott, Nagyszombatban született (ha igaz), a Jézus-társaság tagja s az esztergomi káptalan ügyviselője volt. Irodalmi tevékenysége elég tekintélyes. Ő adta ki Nagyszombatban 1579-ben Ransanus Péter »Epitome rerum Hungaricum«-át (másodszor megjelent Budán 1744-ben), »Szent Ágoston elmékedéseit« (Bécs, 1591.), »Az Keresztyen hadakozas tükör«-t (Nagyszombat, 1591.), »Calendarium, es ez mostani 1597 esztendőben történéndő neminemű dolgokrol. Az Craccai Bernard Doctor irasabol magyarra fordéta Pechi Lukács«. (Nagyszombat, 1597.) és »A testi hét irgalmassagokrol« (Nagyszombat, 1598.) című műveit.

De a mi nevét hazai botanikusaink közt halhatatlanná tette, az az ő *erkölcsbotanikai műve*, a mely nagy ritkaságán kívül azért is nevezetes, hogy általában a legelső növény-ábrákat közli, melyek magyar-szöveghű műben valaha megjelentek. Különösen kiemelem, hogy ez ábrák

* A könyv első táblájának belső oldalán »9—6/104« olvasható.

** Wessprémi, loc. cit. p. 175, in adnot.

*** Sadler, »A növénytan története honunkban a XVI. században« in »Királyi Magyar Természettudományi Társulat Évkönyvei«. I. (1841—5.) p. 92.

nem másolatai valamely korábbi műnek, hanem valamennyien *eredetiek*. »Ligno periti artificis manu incisus, scite admodum explicuit« mondja róluk W e s z p r é m i.*

Erről a ritka műről C z v i t t i n g e r - nek 1711-ig összeállított s a magyarok szellemi tevékenységét feltüntető bibliografiája (»Specimen Hungariae Literatae«) még semmit sem tud.

»Ita rarus est Libellus iste — mondja W e s z p r é m i** — vt nullum Historiae litterariae Hungariae scriptorem in hunc usque diem mentionem illius umquam fecisse nouerim; hoc quoque quod teneo, exemplum lacerum est, et non nisi vitima dimidiati prooemii verba e naufragio mihi conservata sunt: Költ Nagy Szombatba, magam hazam mellett ualo viragos füves Kertben, Szent Mihaly Archangyal Napian. 1591. P e c h i L u k a c h;« és még S a d l e r is azt mondja P é c s i könyvéről, hogy »oly ritka, hogy már egyetlen egy tökéletes példány sem található;«*** s tényleg: mind W e s z p r é m i - nek, mind S a d l e r - nek nagyon csonka példányok állottak rendelkezésükre, a mint ezt az ismertetésben be is vallják, sőt használt példányaiknak még meglevő lapszámait is közlik.

Mint hogy ezen ritka könyvnek valódi, hamisítatlan címét eddig még senki sem közölte,† álljon ez itt, teljes bibliografiái hűséggel:

* W e s z p r é m i, loc. cit. p. 176.

** W e s z p r é m i, loc. cit. p. 176.

*** S a d l e r, loc. cit. p. 92.

† W e s z p r é m i, Haberle, Sadler, Kanitz, Pritzel, Szinnyei, Szabó K. stb., mindannyian tévesen közlik e mű címét. — W e s z p r é m i felületességéből, s utána Haberle, Sadler, Kanitz és Pritzel is a könyv címének első mondata után még ezt is közbe ékelik: »auagy Lelki füves Kert, Lelki viragos Kert«, mely toldás a valódi címzésből hiányzik.

»Az Kere | sztyen Szvzeknec | Tistese- ges | koszoroia | Melyben minden ü josza- gos erköl | chöc, az közönseges viragoc által ki ielen | tetnec, es kepestetnec. | Az | Idegen nyeluen irokat köuetuen, | Ma- gyarul ira | P e e c h i Lvkach. | Apoc : 2. | Legy hiu mind holtig, es meg adom ne- ked az élet | nec coronaiat. | Nyomat- tatot Nagyszombatba, | M. D. XCI.«*

Kis oktáv-alak; ** 4 számozatlan levél, azután 192 számozott levél. (Teljes példány.)

(A lapok homlokán a számozatlan bal-oldalon: »Az Kerest: Szüzeknec« — a számozott jobb-oldalon pedig: »Tisztes: Koszoroia« van szedve.) A zágrábi érsekség teljes példánya fél-börkötés, bőr sarkokkal s régi, beírott pergamentáblákkal. A kötés hátlapján nyomtatott betűkkel régi, kopott hátírás: »Lvcae | Pechii | Tractatvs | Vngaricus | De Castita.« A könyv erősen van körülvágva.

A címlapon következő bejegyzések vannak: Kék-olajos stampigliával »E Bibliothecae | Sanctae Ecclesiae | Zagrabien- sis.« Továbbá régi kézírással »Liber Jacobi Boghovich« és legalul »E do : Jo- hanni P. . . . (kivakarva) affini suo | charissimo Georgio . . . (kivakarva) in | signum ppetui amoris dono dedit A. . . .

A könyvcím fölött is van egy sor

* A címlap első sorában a »Keresz- tyen« szóban a K betű egy hasonló R betűnek megcsontításából képeztetett. — A »Tistese ges | koszoroia« két sorban álló szavak egy fametszet koszorújának belső mezejében vannak szedve; a koszorút két- oldalt álló szárnyas angyalok támogatják. Ezek a szavak s alább az »Az« szó vörös színűek.

** S a d l e r tévesen duodec-alakúnak s 188 levélből állónak mondja. Utóbbi téve- dése onnan származik, hogy ezen adatot W e s z p r é m i művéből vevén át (kinél ez áll: »desinit in fol. 188.«), a közölt lap- szám után a »cetera desiderantur« megjegy- zést szórakozottságból nem vette észre. Cfr. W e s z p r é m i, loc. cit. p. 176.

egykorú kézírás, ez azonban az erős körülvágás miatt csonka, s így el nem olvasható.

A könyv címlapjával kezdődik az A ívjelzés; a további ívjelzések: B. C. D. E. F. G. H. I. K. L. M. N. O. P. Q. R. S. T. V. X. Y. Z. a. b. (ez utóbbi betű csak b₄-ig terjed, tehát 1/2 ív). Tehát $23 \times 8 = 184 + 4 + 4 = 192$ lev., mivel a folyó levélszámozás A₅-nél kezdődik.

A címlap hátsó oldalán egy, vonallal bekerített, hosszúkás-négyszögű fametszet látható, mely a lapot egészen betölti. Ez a fametszet kertet ábrázol, középen koszorút fonó nagyobb ülő női alakkal, tőle jobbra vessző-paripázó fiú s balra madarat tartó leányka. Az ülő női alak alatt »Martha«, a fiú képe alatt »Lachko« s a leányka képe alatt »Emre« olvasható. A levegőben felhőkön álló két szárnyas angyal koszorút tart, a koszorúban a »Peechi« név áll. A kép fölött kétsorú vers:

»Tiszteseg, io erhölch (sic!), es emberseg.
Az iffiusagnal kedues ekesseg.«

A kép alatt szintén kétsorú vers:

»Ezekből keszdem koszoromat kötni
Szép viragit elmemmel szedegetni.«

Az A₂ jelzésű levél *elülső* oldalán kezdődik az ú. n. Előszó, a melynek fejezete a következő ajánlásból áll: »Az Kereszt | Yen Hazas Embe | reknec. Velec öszve Jam | borul neuelt fioknac, es szem-ermes | szü:z leanyoknac: Isten nec irgal | mat, aldassat, es szentelesset | keuanom.« A *cursiv* betűkkel szedett ezen Előszó-féle egészen az A₅ jelzésű levél *elülső* oldaláig terjed s ezt egészen be is tölti. Hires befejezése (a melyre később még visszatérek) így szól: *Költ Nagyszombatba, magam ha | zam mellett ualo uiragos fünes kert | ben, szent Mihaly Archan- gyal | napian. 1591. | Peechi Lukach.* Nevezetes, hogy a könyvnek paginációja (1—192 levélig) ezzel az oldallal kezdődik.

A most említett levél hát-oldalán (tehát a 1-ső levél *b.* oldalán) egy új fejezet kezdődik: »Az Keresztyen Szü | zeknec tisztesseges koszoroia« címmel, s ez alatt a középen egy fametszetű egyszerű *koszorú*, a melynek belső kerek mezeje üres. Ez amolyan Bevezetés-féle, s a 22 *a* lap végeig terjed, de a 4 *a* lapon az egész mű »Első Resze«-t is magában foglalja, a mely még két ú. n. *alfejezetet* is tartalmaz. Ezek: »Az Vetemenyes | agyac.« (7 *b* lap), és »Mit érchiunc az viragoknac száran, | es Koroian?« (16 *a* lap). Az 5 *a* lapon egy, a lap felét betöltő fametszet van, mely fallal bekerített s elől födeles portaléval bíró *kertet* ábrázol, igen fogyatékos kidolgozásban.

Következik most a 22-ik levél *b* lapja s ezzel a könyv főrészéhez, a »botanikai rész«-hez értünk. A fejezet címe:

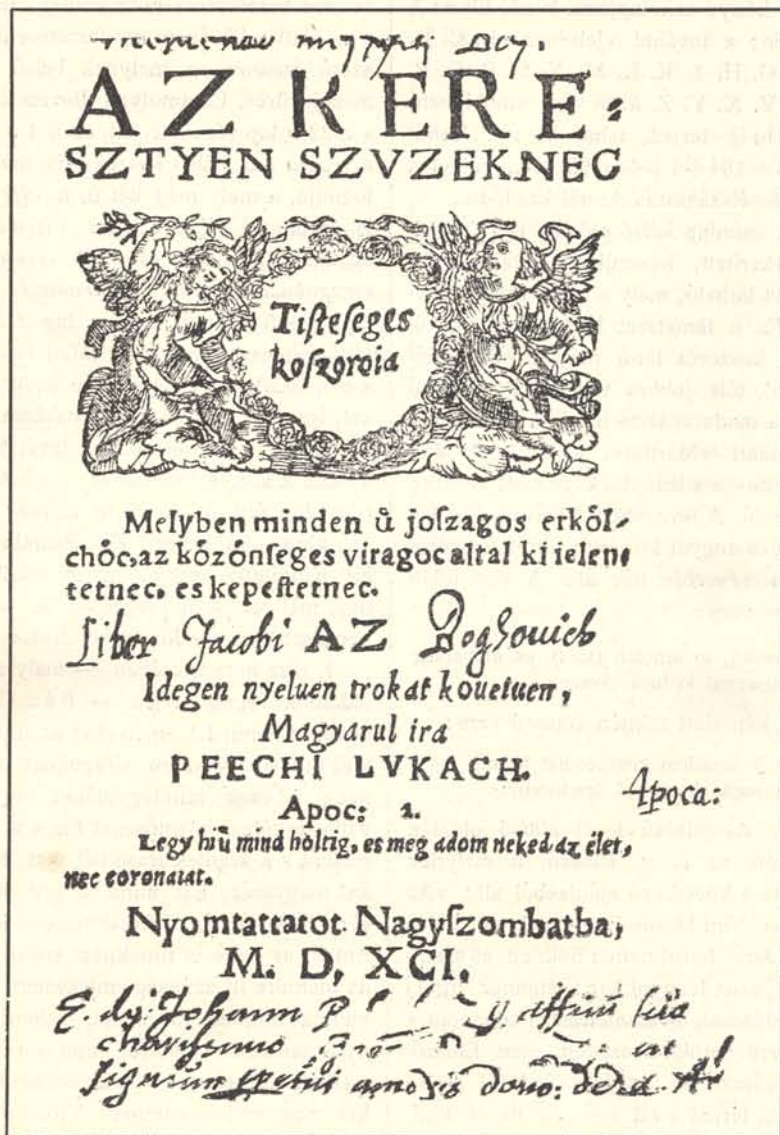
»Masodic Resze. | Elő Szamla | lasa, Es Kinyilatko | zassa, az io erkölchök- nec, mellyec szük | segessec az szüzek- nec tisztesse | ges koszoruiochhoz.«

E rész bevezetésében — mely a 24 *a* oldalnak végeig terjed — Pécsi *húsz* növényt említ fel — melyeket az füeekhez értő tudosoc koszoru viragoknac neuz- nec« s ezek mindegyikéhez egy-több vallás-erkölcsi jelentőséget fűz s a Szent-írásból s a szentek írásaiból vett példák- kal magyaráz. Ezt mind ő így mondja el: »Es kouetuen az füeekhez értő iambor irokat, az neuzet füeeknec ereiec felöl, az mennire itt szükseg emlekezem, annac vtanna minden fü mellet, valami bizo- nyos sentenciat, es szép mondast ieczec, mellyec az neuzet io erkölchökrul min- ket meg emlekesztetnec. Vtolszor szep peldatis vetec melleie, hogy az keresz- tyen szüzec, az köetkezendő io erkölchö- ket, eleteknec minden ideieben magokhoz tudgyac kapcholni.«

Az alábbiakban I: idézni fogom a Pécsi *húsz* növényének *ábráit* s ezeket *mai elnevezésekkel* is jelzem, továbbá

mindegyik növénynél felemlitem a hozzá fűzött »erkölcsöket«, II: külön fejezetben fogom méltatni Pécsi növényleírásait s

mindazt, a mit orvosi hasznukra vonatkozólag mond. Ez a fejezet lesz a Pécsi könyvének tulajdonképeni botanikai része.

1. kép. Czimlap.

I. Pécsi növényeinek ábrái és »erkölcei«.

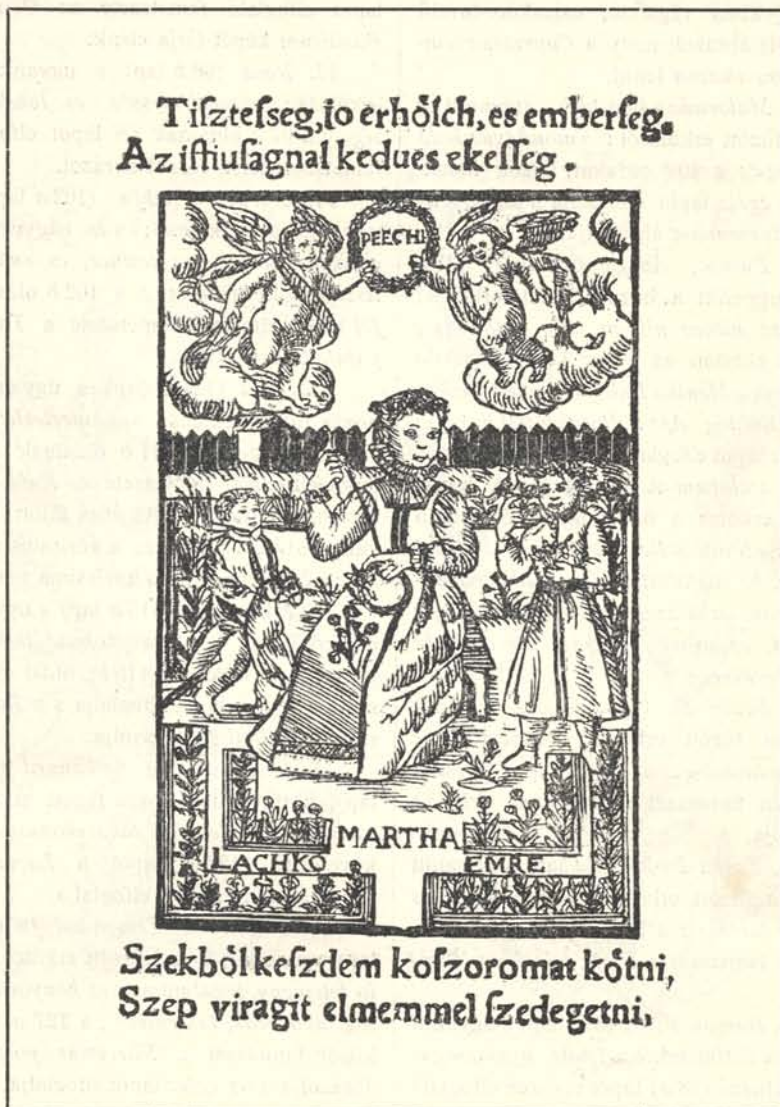
1. Saarga Fű (24 b lap); alatta az egész lapot elfoglaló fametszetű kép a *Primula veris*-t ábrázolja. A szöveg min-

dig a hozzá fűzött »erkölcs«-cel kezdődik, itt: »az Isten igeihez, es szolgaltathoz valo io kedui, es szeretet«.

2. Szek-Fű (31 a lap); alatta az egész lapot elfoglaló kép cserépbe ültetett

Dianthus plumarius-t ábrázol; a hozzá fűzött erkölcs (31 b lap): »*hogya az Istent es szent igeiet igazan ismeriec*«.

3. *Saarga, Feier Es | szederies inola*. (35 b lap); a 36 a lapon az *egész lapot* elfoglaló kép felül két *Cheiranthus Cheiri*

2. kép. Kerti kép, alakokkal.

ágot ábrázol, alatta pedig egy tortás-tálban hasonló szirmokat, a melyek talán a *Cheiranthus incanus*, L., s a *Malcolmia maritima*, Brown, növényeket képviselnek; a hozzájuk fűzött erkölcs (36 b lap): »*Istenhez valo fiai felelem*«.

4. *Kec Ivola*. (39 a lap); ugyanitt a hozzáfűzött erkölcs: »*alázatosság*«; a 39 b oldalon a *fél-lapot* elfoglaló fametszet a *Viola odorata*-t ábrázolja.

5. *Czipros*. (45 a lap); Ugyanitt a hozzá fűzött erkölcs: »*imadsag, es az*

Istent segítségül való hiús« ; a 45 b oldalon az egész lapot elfoglaló fametszet egy virágvázából kiemelkedő fictiv képet (májkfejekben végződő, cziczkóró-levelű növényt) ábrázol, mely a *Cupressus sempervirens* akarna lenni.

6. *Maiorana* (49 a lap) ; ugyanitt a hozzá fűzött erkölcsöt : »mondgyuc hala adasnac« ; a 49 b oldalon közölt fametszet az egész lapot elfoglalja s az *Origanum Maiorana*-t ábrázolja.

7. *Putnoc, Avagy Czombor.* (53 b lap) ; ugyanitt a hozzá fűzött erkölcs : »az igaz hitnec niluan való vallassa« ; az 54 a oldalon az egész lapot elfoglaló fametszet a *Mentha Pulegium*-ot ábrázolja.

8. *Boldog Asz : Rosaia* (60 b lap) : az egész lapot elfoglaló fametszet a *Sempervivum tectorum*-ot ábrázolja. A hozzá fűzött erkölcs a 61 a lapon olvasható imígy : »Nyolczadic io erkölchöc az leanzoknac, be foglaltatic az negyedic paranchoatban, az ü szüleiekhez való szükseges tisztélet, es mind azokhoz, kic azoknac helyekbe ülnec«.*

9. *Bechy Fv.* (70 a lap), s ugyanitt a hozzá fűzött erkölcs : »neveszihetiüc dolgolodasnac« ; a 70 b lapot egészen elfoglaló fametszet a *Valeriana Cellica*-t ábrázolja.

10. *Tarka Ivola* (78 a lap) s ugyanitt a hozzá fűzött erkölcs : »az emberseges magoc tartas« ; a 78 b lapot egészen elfoglaló fametszet a *Viola tricolor*-t ábrázolja.

11. *Barson Virag* (87 b lap) s ugyanitt a hozzá fűzött erkölcs : »az nyaiassag«. A következő (88 a) lapot egészen elfoglaló fametszet a *Celosia cristata*-t ábrázolja.

* Nem bírom megérteni *Sadler*-t, mi indíthatta őt ezen erkölcsnél a régi helyesírást követve ennék megírására : »Az Venekhez való tisztélet«, mikor az eredeti szövegben e helyett csupán az általam idézett szöveg található. V. ö. »A Kir. Magy. Természettudományi Társulat évkönyveik. I. (1841—1845.), p. 93.

12. *Basilicum* (91 b lap) ; ugyanitt a hozzá kapcsolt erkölcs : »az irgalmassag« ; a következő (92 a) oldalnak fél lapot elfoglaló fametszete az *Ocimum Basilicum* képét tárja elének.

13. *Rosa* (96 b lap) s ugyanitt az erkölce : »szemermesség, es tökelleleség« ; a 97 a oldalnak fél lapot elfoglaló fametszete kerti rózsát ábrázol.

14. *Borsolo Szekfü* (102 a lap), s ugyanitt az erkölce : »az ragyvassag, anagy dissesség, az testnec, es ruhanac tisztán való tartassa« ; a 102 b oldalnak fél lapot elfoglaló fametszete a *Tagetes patula*-t ábrázolja.

15. *Rvta* (111 a lap) s ugyanitt a hozzá fűzött erkölcs : »az merkteletesseg es iozansag« ; a 111 b oldalnak egész lapot elfoglaló fametszete a *Rvta graveolens*-t tünteti fel. Az ábra fölött *Rvta* van szedve, s fölötté ez a kéziratosságyzés : »Memento homo novissima tua«.

16. *Rosmaring* (115 a lap) s ugyanitt az erkölce : »az leanyzoknac tisztasagoc« ; a következő (115 b) oldal fametszete az egész lapot elfoglalja s a *Rosmarinus officinalis*-t ábrázolja.

17. *Levendvla, es Spikanard* (121 b lap), s ugyanitt a hozzá fűzött erkölcs : »az megelegedes, es takarekonsag« ; a következő (122 a) lapot a *Lavandula Spica* ábrája egészen elfoglalja.

18. *Narcissus, Temondad fü* (126 b lap) ugyanitt a hozzá fűzött erkölcs : »az io tetemeny, irgalmassag es könyörületesség, adakozas, keserüles« ; a 127 a lapon közölt fametszet a *Narcissus poeticus*-t ábrázolja s az egész lapot elfoglalja. Ezen ábra mellett egykoru kéz-írással a »Regimen sanitatis Salerni«-ra emlékeztető következő vers olvasható : »Contra vim mortis non crescit herba in hortis«.

19. *Isop* (130 b lap) s a hozzá fűzött erkölcs : »tökelleletesseg, hiüseg, es alhatatossag« ; a 131 a oldalon az egész lapot elfoglaló fametszet a *Hyssopus officina*-

lis-t ábrázolja. Az ábra szélén következő egykorú kézírás: »*Adiutorum nostrum in nomine domini Andreas Pohakovic*«.

20. *Rvkercz* (130 a lap); a 130 b lapon felül a fél lapot elfoglaló s a *Bellis perennis*-t ábrázoló fametszet, alatta az erkölcs: »a halgatas«. A 138 b lapon így fejezi

be Pécsi ezt a részt: »Ezec legyenec az viragoc, melyeket az természetnec, Isten igeienec, es soc iamboroknac példaiokbul szedegettünc, hogy mind Istennec, felebaratunknac, es magunknac, az el kezdet koszorú, tisztességünkre meg készülyen, es kedues lehessen«.

AZ KERESZT: SZÜZEKNEC TARKA IVOLA.

3. kép. Tarka ivola.

TISZTES: KOSZOROIA, 122 LEVENDVLA, ES SPI- kanard.

4. kép. Lavandula.

II. Pécsi növényeinek leírásai s orvosi hasznaik.*

1. *Primula veris*, L. (Saarga fü.) »Ez ioszagos erkölchöt hasonletunc mi az

* A leiró részben a szövegnek pontokkal való megszakítása azt jelenti, hogy Pécsi-nél minden ilyen megszakítás után theosophiai fejtegetések következnek.

saarga fűhöz, mely ki kelettel nyilic, kit *Primulam veris*, auagy *verbasculum* odoratumnac hiunac, . . . mindgyart az ki keletnec, es tauasznc elein talaltatic, es őszel szünic meg . . . ez virag örömet szaraz mezökön neukedic . . . ez virag gutta üttestul oltalmaz, embernec szüet erősíti, es ha vizét veszic, min-

den fekel, es fakadekot gyogyit, es szaraszta«.

2. *Dianthus plumarius*, L. (Szekfü.)

» . . . az szekfü tellyes, veres, feier, auagy chepegetet szineuel, fölötte ekeséti az koszorut, és kanuat . . . az szekfü nemely tellyes, nemely közep szerö, nemely chac paraszt . . . ez szekfü az nyarnac keszdetin mindgyarast nyilni keszd és az téli ideig nyilic . . . az szekfü erős déret, es hideget nem szenuedhet, hanem főképpen leueleit, es viragiat meleg helyeken szokta ki terieszteni . . . az szekfü valamennire keserü, mind az altal, gyönyörüseg es illatot ad magatul . . . az szekfü fül faidalmot, szü fogast, gutta ütest, keleuent, kigyó sertest, harapast, es egyeb fele betegsegec ellen szolgal«.

3. *Cheiranthus Cheiri*, L. & var. *hortensis*. (Saarga, Feier, es szederics iuola.)
» . . . ezec az iuolac ü magokba szépec, es illatozasokkal gyönyörüsegessac, az koszorutis ekessitic, es kaszdagettyac . . . az iuolac tauaszal keszdnec nyilni, es az egesz nyaron viragoz nac . . . ez füeek nec vize, ember nec szemet tisztitya, minden fekeleyk nec genetiet szarasztya, az asszonyallatoknac természet szerint valo folyas betegseget inditya, es hamar ki kergeti: az ember szaianac in béli faidalmat gyogyitia, midön ezeket az viragokat meg aszallyac, töric vagy iszac, auagy vele mossac«.

4. *Viola odorata*, L. (Keec Ivola.)

» . . . kikeletben szokott nyilni: mert előszer valamint az böit más hoban viragozo kéc iuola, az ü gyönyörüseg, vastag, es erős illatozassaua, különböz az eb neuö vad iuolatul,* nem ok nekül neuezik is az régiec iuolanac, *propter violentiam odoris*, az illatnac erős voltaért . . . ki kelettel mindgyarast viragoz nac az iuolac . . . az iuolac örömet nő nec arnyekba, köfal, auagy söuenyec

* *Viola canina*, L.

mellett . . . ez iuolaknac kisded viragoc, es röuid szaroc vagy on, vgy hogy chac nem az földön feküsznec, . . . ez iuolac ember nec feiet hiuesitic, es könyebitic, az alomban nyugodalmat hoznac, es az éltető lelegzetet erőssetic«.

5. *Cupressus sempervirens*, L. (Czipros.) »Az cziprus erős, es kedues illatot ereszt magától, de főképpen, midön vele füstöl nec . . . az czipröst (sic!) esztendő altal koszoruban köthetic, miuel hogy telbenis zöldön meg marad . . . az cziprus az merget meg foitia, es ellen ál, az kigyot el bagyasztya, midön azzal füstöl nec«.

6. *Origanum Maiorana*, L. (Maiorana.) » . . . igen szép illatozo virag ü . . . az maioran, örömet neuekedic, es leueleit ki terieszti, midön köuer, es ganaios helyen vagy on . . . az maioran hoszu, es erős hideget nem szenuedhet, miuel hogy ü nyari virag . . . az maioran mindgyarast az nyarnac keszdetin keszd neuekedni, es leuelezni, es neuekedic mind az téli ideig . . . az maiorana az el vesztet szollast meg hozza, es ha nedvesseget ember nec füleben bohattiac, az hallast nyilatkozattia.

7. *Mentha Pulegium*, L. (Putnoc, auagy Czombor.) » . . . az ü leuele valamennire vgyan hasonlatos az maiorana hoz . . . ez virag, igen közel az földön neuekedic . . . ez a virag örömet neuekedic nedues, es munkara alkotmos helyen . . . nem soc fü talalkozic hasonlo hozza, hogy az minemü helt szeret, ott örömet meg marad, szaporodic, es ki teried, vgy hogy vgyan nagy mezöket el fogion, azért neueztetic pulegiumnac, a *pululando*, hogy igen el szaporoszic, es teried . . . midön minden egyeb füeek az heusegtul meg heruadnac, es szaradnac, akcor keszd ü, ez putnoc viragozni . . . ez füeek igen beü, es erős illattya vagy on es azert valamennire vgyan kesserü, es chipös szaga vagy on . . . ez virag, midön ember feien hordozza, akar minemü

férget ki kerget, es ha vizben meg főzic, minden viszketeket az börnec, ha vele mossac, meg enyhiti«.

8. *Sempervivum tectorum*, L. (Boldog Asz : Rosaia.) » . . . ez a rosa, az ü szép, es tettes piros szineuel, kiül az koszorut igen ekessiti, es szepti . . . ez a rosa hasonlo az feier, es saárga iuolahoz . . . ez a fű főkeppen meg tartia azoknac életeket, kic az scorpiotul meg sértetnec«.

9. *Valeriana Celtica*, L. (Bechy Fv.) » . . . ez a fű meg nem szokot aggani, az ü leuelet meg sem változtattia, hanem szüntelen szinet megtartia, es viseli . . . ezen fű szép, és kedues illato . . . ez füuet az télnc közepenis koszoruban kötheted . . . ez fű alachon, es szaraz helyen, es mezőben terem . . . ez fünc kereded, es saárga viragia vagyon az tetein, mint valami arany vgy tindöklic, es az nap ellen igen fenyeskedic . . . ez füuet ruhac köze rakiac, az molyt, es egyeb hituan férget meg öli, es el kerget, es ha borban megfőzic, gilisztat kerget, kemeny maiat lagyit, az embernec lépet, es veseiet könyebiti«.

10. *Viola tricolor*, L. (Tarka Ivola.) » . . . ü neki ött kisded leuele vagyon, harom féle színben, kettei szederies, kettei feier, es az egyic saárga (sic!) . . . hasonlo ez az ki keleti kéc iuolahoz, alachon szára vagyon, . . . ez tarka iuola, mingyart az ki keletnec elein úis nyilni szokot, es viragzic, az egész nyaron, mind az őszi ideig . . . ez fű az aszonyalatoknac emleiet, auagy melyet tisztitia, vereteket kerget, midön vizét izzac, ha meg szarasztiac, es porat valami mezben keueric, sebet, es törest gyogyit«.

11. *Celosia cristata*, L. (Barson Virag.) » . . . az ü kedues, es szépséges szineért, ezer szép, es szeretet viragianac* is huiattatic . . . ez fünc viragi telyesseg-

gel lagyac, es illetesre, sima puhac, mint valami barson . . . bár ez fű, es virag meg szaradgyonis, mely igen lassan történic, de vgyan meg tartia szépséges szinet, es gyengeseget«.

12. *Ocimum Basilicum*, L. (Basilicvm.) » . . . melyet gyakor hellen az kertekbe, es fazekakban szoktunc tartani, koszorukhoz, es egyeb féle oruossagokert: mert noha ez fünc kisded leuelei legyenec, es gyengec, mind az által, igen szép, illatia vagyon, mint az szekfünc: kit vgyan szekfü basilicomnak is neueznec . . . ez fű legelőszér az also reszein szokot szept feier viraggal viragozni, es vgy lassan lassen megyen az teteire viragzani . . . az basilicomat, ha eczetben aztattiac, az szedelgest, es bagyadast el szokta venni, es az ökör nyelueuel* meg főzuen, leuét ha ki isza, banatot es fantasiat kerget, es ha az szemre teszic, heüsegét könyebiti«.

13. *Rosa, species hortensis*. (Rosa.) »Az rosac töuiskes veszőkön neuekednec, mind az által, semi iszonyusagot magokban nem mutatnac, hanem szépségekcel, es kedues illatokcal, az töuiskes bokrot ekessitic, es keduesse teszic . . . az töb kedues füuec közzül egy ü, vgy hogy meltan elő vehettiuc, es . . . koszoruban kötiuc . . . az rosa uiz, az fekel, es sömört el kergeti, az embernec böret gyengiti, az szemnec neduességet szallitia, midön véle mosogattiac, es az rosa egyeb hiuesítő füuekcel egyetemben az tisztatlansagot szallitia, es ha meg töric, minden heuséges sebet, szakadast, ha rea rakiac, es tüzes kegyetlen kileseket megront, es ellene al.«

14. *Tagetes patula*, L. (Borsolo Szekfü.) »Ez szekfü szép, arany színű leueleket, es mint valami saarga barson olyan viragot visel, mellyen semi rutsagot

* Conf. Melius: »Herbarium« (1578.), p. 92a.

* Ökörnyelv = *Buglossum* = *Anchusa officinalis*, L. (D i ó s z e g i.)

el nem titkolhacsz . . . ez virag szebben, gyönyörűsegesben mutatya magát, midőn számlalhatatlan leueleit, telyessen ki nyilua mutogattia . . . ez rosa kedues fü tekintetre, es vastag ereie vagyon, mind az által ez fü, es virag, inkab be tölti embernecc szemet, nagy voltaual, es kedues szineiucl . . . ez viragot egeszen, az koszoruban nem kötic, mert nagy volta inkab rutitana az koszorut, hogy sem mint ekessitene, hanem viraganac leueleit egy másitul el szaggatuan, egyet, vagy harmat öszue kötnec bennec . . . ez fü, bár oly szép legyenis, hogy szeb ü nalanal ne talaltatnec, mégis az ü szára, leuele, es viraga oly bűdös, hogy semmikeppen el ne titkolhassa.«

15. *Ruta graveolens*, L. (Rvta.) » . . . az ruttat ki kelettel, midőn az nap egyenlő az eyiellel kel plantalni, es vetni, hogy beuebben, es iobban teremien . . . az ruta közönseggel tisztza, es szaraz helyen neuekedic inkab, hogy sem mint nedues es köuer helyen . . . az ruttza az méreggel meg sertet embert segiti, életet vidamittia, midőn előszer azt meg eszic, kigyonac, gyiknac, varas bekanac mérget kergeti (azert szoktac magokat az bűuölökis, midőn az kigyokat chaloggattiac, es fogyac ruttual erősseteni), de ünön magokat az kigyokat, es bekakat üzi: (Nemis gonosz közel ültetni a falliahoz, mivel hogy az bekac ott örömet laknac) es ki kergeti az korsagot, es minden fekeleyec ellen szolgal.«

16. *Rosmarinus officinalis*, L. (Rosmaring.) » . . . az rosmaring erős, es gyönyörűseges illatot ad magatul, es az leanzoknac koszoruiokat igen ekessiti, es azert böchületben tartyac: az rosmaring, bár aszu, es szaraz legyenis, mégis megtartia az ü szinet, illatiat, es ereiet . . . az rosmaring örömesben neuekedic az melegen, es esztendő által ketszer viragszic, tauaszal, es öszel . . . az rosmaring bűdös lehellet ellen szolgal, hurutot,

torhazast kerget, es minden hideg nedues folyast embernecc feie ueleiebul tisztit.«

17. *Lavandula Spica*, L. (Levendvlla, es Spikanard.) » . . . ez két szépsseges füuec, es viragoc ereiekkcel, es miuoltokkal, igen hassonlatosoc egymáshoz . . . ez viragoc ki kelettel zödülnecc, es kis aszony hauaban, es öszel viragoznac, mikor viragokatis lemetelhetic, es az egesz esztendő által élhetni vele . . . ez két virag, az spicanard, es leuendula, az testben valo szelletet el oszlattia, az saargasagot, es allo viz korsagot kergetic, es az hideg gyomrot melegitic.«

18. *Narcissus poeticus*, L. (Narcissus, Temondad fü.) » . . . igen szép kiseded rosa, nemely feier, nemely veresses ü kösztöc . . . ez kiseded viragnac igen szép illattia vagyon . . . ez virag minden nehez dagadast, es törest, meg lagyit, az sebcssető nyilat, auagy egyeb hadakozo fát, az sebekből ki vonszon, égetest, es köszueny faydalmat könyebit, ha gyükeret meg töric, es valami mezzel öszue keveric.«

19. *Hyssopus officinalis*, L. (Isop.) » . . . az Isop kichin füueckke, nem igen szépis . . . az isopnac szép illattia vagyon . . . az Isop szépiti az orczat, es szép szint chinal, mint az régiec éltec vele, tisztulasoknac ideien . . . az Isop fog faiast könyebit, az sebekből mérget tisztit, es az töröt meg vesztet vért emeszti.«

20. *Bellis perennis*, L. (Rvkercz.) » . . . ez virag törpe, alachon, es chac az földhöz közel vagyon, könyenis el türheti, hogy egyeb füuek ü mellette magasabban föl nőhessénecc . . . ez virag, az koszorut igen ekessiti, es ugyan chac azertis tartyac ekességért, midőn vendegseg vagyon . . . ez viragot az egesz esztendő által inkab mind talalyac, de fő keppen ki kelettel . . . ez virag, mint igaz seb gyógyitto virag, ha vizben meg

főzic, es vgy meg iszac, mind beiső, es kilső sebet gyogyit«.

*

Következik a könyvnek (139 *a* lap) »Harmadik Resze«, ezzel a fejezettel: »Bizonyos O | koc, Melyec Altal | az neuezet io erkölchökneec, vira | git, az szüzec koszoroiokban | viselhessec«. Ez a rész már a koszoru megkötéséről szól — minden botanikai vonatkozás nélkül: »Egyeb sinchen hatra dolgunkban, hanem hogy ez ékes viragokbul valami szép koszorut kössünc«. A 140 *a* oldalon egy fél lapot elfoglaló fametszet három, monogram-szerűleg egymásba fonódott keskeny szalagot tüntet fel (»kanua«), »melyre kelletic az io erkölchökneec meg szedet viragit kötnieec«. A 142 *a* lapnak legutolsó három sora egy *al-fejezetnek* a czíme: *Az külömb külömb | féle selymekről, es egyeb koszoro kö | tesre valo sinorok-rul«.*

143 *a* lap: »*Arany Sinor Fonal.*« A 143 *b* lapon egy fél lapot elfoglaló fametszet egy pálczára orsó-szerűleg font gombolyagot tüntet fel.

A 145 *a* lap legutolsó sora: »*Ezvest Fonal.*« A 145 *b* lapon ugyanezen fametszetnek megfordított ábrájával.

147 *a* lap: »*Feier Selyem*«; a 147 *b* lapon három pásztát feltüntető s fél lapot elfoglaló fametszet.

A 149 *a* lap legutolsó sora: »*Fekete Selyem*«; a 149 *b* lapon ugyanez a pásztás kép.

151 *b* lap: »*Saarga Selyem*«, s ugyanez a pásztás kép megfordítva.

159 *a* lap: »*Veres Selyem*«; a 159 *b* lapon ugyanez a kép (s miként az előbbinél) megfordítva.

161 *a* *Szederies Selyem*«: »indecha az szüzeket, az (161 *b* lap) io erkölchökneec meg tanulassara, kereszt neuc, mely neüuel neuetztetenec«; a 161 *b* lapon

legfelül ugyanez a kép (miként a fehér és fekete selyemnél).

166 *a* lap: »*Zöld Selyem*«; a 166 *b* lapon felül ugyanez a kép, de megfordítva (miként a sárga és veres selyemnél).

Következik a 167 *b* lapon a mű »*Neogyedic Resze*«, melynek fejezete így szól: »Egynehany | Eszközöc, es Vtac, | melyec altal az szüzec, az neuezet io | erkölchök-höz iuthatnac.« Ez a fejezet a könyv végeig (191 *b* lapig) terjed s Szent Ágostonból vett idézettel így fejeződik be: »Vram Isten egy haromsag Isten, valamit mondottam ez könyuekbe, az tiedbül, esmerieec az tieid: valamit penig az enimből szolottam, bochasd meg azt, az tieidis meg bochassanac, Amen.«

Még csak egy levél van hátra, s ezzel Pécsi-nek hires erkölcs-botanikai műve véget ér. Ez a levél a 192-ik, melynek *elülső* lapján egy fametszet Pécsi Lukács-nak koszoruba foglalt *czímerét* tünteti fel, így: A czímer-pajzs egy-mezejű; legalján egy (heraldikailag) balra futó s visszanező róka, mely felett (a róka hátából kiemelkedőleg) egy, kétfelül sas-szárnnyakkal ellátott, két kigyótól összefonódott Mercurpálcza van. A pajzs tetején rácsos s liliom-koronás lovagsisak, melyből kétfelé álló s felfelé irányuló sas-szárnypár emelkedik ki. Ezen sas-szárnnyaktól jobbra és balra ^{L. P.} 15. 91. olvasható.

A czímer felett ez van szedve; »Psal: CVIII. | Vallast teszec az vrnak veg | hetetlenül aiakimban.«, alatta pedig: »Es sokaknak közepette di | cherem ütet.« (5. kép.)

Ezen 192-ik levél hát-lapja üres; de a zágrábi példányon itt az alábbi, több kéztől eredő egykorú följegyzések vannak:

»*Fortissima manus Domini.*«

»*Esse decet doctum, sed magis esse Pium.*«

»*Dixi sapientia Soror mea es, & Prudentiam vocavi Amicam meam.*«

»Potius beatum est dare quam accipere.«

*

Mellőzvének azokat a gyakori lapszéli kéziratos jegyzéseket, a melyek a szövegben úgyszólván előforduló szentirásai s egyéb forrásokat ismétlik, s mellőzvének a szövegben sokhelyt tett aláhúzásokat, még a következő bejegyzések érdemelnek említést: a 17 a lapon: »Fortissima manus Domini.«; a 44 b lapon: »Estote misericordes, sicut et pr... misericors.«; a 60 a lapon: »Memento mei Fili Dei.«; a 72 a lapon: »Sacrifica deo laudem, et persoluo altissimo volo tua.«; a 78 a lapon: »Verbum dominij manet in aeternum« | »Az Vr Istennek íggye megh marad myndörökké.«; a 107 a lapon: »Onomnive Ime Nobore, koy wiche hache nego mor.«; végre a 111 a lapon: (az erős körülvágás miatt a szavak felső részei elvágva) »Megmondhatatlan az Vr Istennek nagy Irgalmassaga.«

*

Pécsi Lukács híres erkölcs-botanikai művének most ismertetett *egyetlen teljes* példányán kívül még a következő csonka példányokról van tudomásom: A Magyar Nemzeti Múzeum példányából, mely egykor Wesszprémi Istváné, azután Révai Miklósé, majd Virág Benedeké s végül Horváth Istváné volt, hiányzik a címlap, az ajánlás első levele s a négy legutolsó levél. A Szombathelyi Ferencz-rendiek példányának elül 11, közben 3, s végül 12 levél, — míg a Marosvásárhelyi Teleki-könyvtár példányának elül 10, közben 3, s végül 25 levél híjja van. Ráth György budapesti magánkönyvtárában is megvan; ez a példány a milenárius kiállításon is szerepelt, de hogy teljes-e, meg nem mondhatom, inkább kétkélem.

Az a példány, a melyet annak idején Sadler használt, szintén a Magyar

Nemzeti Múzeum tulajdona volt, s csak a 127 levélig terjedt, s ezek közül is hiányzott az 5-ik, 7-ik és 8-ik levél.*

*

Az ajánlásnak az 1 a oldalon (As ívjelzés) levő befejezéséből: »Költ Nagyszombatba magam hazam mellet ualó uiragos füues kertben« & c. sokan azt következtették, hogy Pécsi Lukács volt hazánkban az első, a ki botanikus kertet (»füues kert«) rendezett be. Így Haberle ezt írja róla: »Coluit simul hortulum privatum botanicum«,** Sadler pedig: »... hol egy kis fűveskertet is alapított, mely első nyoma egy ily intézetnek (!) Magyarországon.«***

Ebben a nézetben semmiképen sem osztozhatom, mert végre is a Pécsi Lukács húsz növénye mindenkor divatos kerti növény volt (»közönséges viragoc«, mint Pécsi mondja), melyeket kivülről ugyanakkor, sőt sokkal előbb is, mások is kultiváltak; hogy pedig egyéb, tanulmányi célra való növényeket is természetelt volna, ennek sehol sincs semmi nyoma. Sadler maga is így fejezi be Pécsi Lukács-ról írt cikkét: »Feltűnő, hogy jelen korunkban is, 250 év mulva ugyanazon növények díszlenek honosink kerteiben, mellyeket Peechyt írt le munkájában«.

Maradjunk tehát csak meg azon legvalószínűbb magyarázatnál, hogy a jó Pécsi Lukács a maga kis házi kert-

* Sadler, loc. cit. p. 93.

** Haberle: »Succincta rei herbariae Hungaricae et Transilvanicae historiae. (1830.) p. 13.) — Haberle nyomán olvassuk Pritzel »Thesaurus«-ában is (ed. 2. [1872.] pp. 245—246): »... coluit hortulum botanicum privatum.«

*** Sadler, loc. cit. p. 92.

† Sadler, loc. cit. pp. 92—94. — Sadler ezen cikkében mindössze négyszer említi Pécsi nevét, s a mi elég furcsa — *négyszéleképen*, így: Peechi, Pétsi, Péchy és Peechy.

jében ugyanazon divatos növényeket termesztette, mint sok más kortársa, s hogy ez a készlet volt tárgya az ő szimbolikus művének, melyre nézve a sugalmazást mély vallásos érzületéből merítette.

Általánosan tudva van, mennyire ritka Pécsi-nek e műve, s épen ezért hazai botanikusaink legnagyobb része nem tájékozódhatott eddig felőle. A mi botanikai vonatkozást benne találtam, azt itt mind híven közöltem; ezáltal ha-

5. kép. Pécsi Lukács nemesi címere.

zai botanikusainknak lehetővé kívántam tenni, hogy Pécsi művével botanikai szempontból teljesen megismerkedhessenek, s a ritka — s mindig bajosan hozzáférhető — eredeti példányokat nélkülözhessek. Az eredeti címlapnak és más

lapoknak, valamint mutatóként egy pár növénynek fényképi másolatát a zágrábi érseki könyvtár engedelmével készítettük, melyért itt külön is kifejezzük köszönetünket.

ALFÖLDI FLATT KÁROLY.